

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMINING SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Hayitova Muslima Turaboyevna

Jizzax viloyati Arnasoy tumani 11-son umumta'lim maktabining boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Boshlang'ich ta'lim jarayoni ta'lim tizimida juda katta ahamiyatga egadir. Mazkur jarayonni tashkil etish ham ancha katta mas'uliyatni o'qituvchi zimmasiga yuklaydi. Zero boshlang'ich ta'limda olingan bilimlar keyingi bilimlarga yo'l ochadi. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, sifat, metodika, bilim, o'quvchi, texnika, innovatsiya, pedagogik texnologiya, YUNESKO, baholovchi dastur, test.*

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining aql-zakovati bilan dastlabki mehnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritm va nanozarralar, zamonaviy innovatsion kompyuter, quyosh va boshqa yuqori texnologiyalarni kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Yosh avlodning texnik vositalarga bo'lgan qiziqishi va undan foydalanishi dunyo miqyosida o'sib borayotir. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarini zamonaviy texnikadan cheklash orqali emas, ulardan to'g'ri foydalanishiga erishish muammoning yechimini belgilaydi. Bunda pedagog-muallimlar bilan bir qatorda ota-onalarning ham maqsadli munosabatlari muhim omildir. Aytaylik, hozirda uyali aloqa vositalari, mobil telefonlarsiz hayotini tasavvur etolmaydigan ota-onalar va pedagoglar ko'pchilikni tashkil qiladi. Ular hatto jajji bolalariga ham o'yinchoq, ovunchoq sifatida, ba'zan esa muloqot uchun bu vositalarni farzandlariga olib beradilar. Bolalar ham 3-4 yoshdan boshlab bemalol kompyuter tugmachalari orqali o'zlariga kerakli o'yinlar, rasmlarni topadi, teleko'rsatuvlarga qiziqishi ortadi. Bu tabiiy jarayon tobora jamiyat ehtiyojiga aylanmoqda.

Fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati nihoyatda kengayib, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o'zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan, unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, audiovizualli, vositalar ham mavjud bo'lib, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni aniq voqelikka aylantirdi.

Pedagogik texnologiya mohiyat-e'tibori jihatidan boshqa texnologiyalar bilan bir safda turadi, chunki ular ham boshqalari qatori o'z xususiy sohasiga, metodlari va vositalariga egadir. Biroq pedagogik texnologiya inson ongi bilan bog'liq bilimlar sohasi sifatida murakkab va hammaga ham tushunarli bo'lmagan pedagogik jarayonni

ifoda etishi bilan ishlab chiqarish va axborotli texnologiyalardan ajralib turadi. Uning o'ziga xos xususiyati – tarbiya komponentlarini mujassamlashtirganidir.

Pedagogik texnologiya boshqa sohalaridagi texnologik jarayonlar bilan uzluksiz boyib boradi va an'anaviy o'quv jarayoniga, uning samarasini oshirishga ta'sir ko'rsatishning yangi imkoniyatlarini egallab oladi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim sifati egallangan bilim darajasida emas, balki hayoti davomida bilim olishga bo'lgan qiziqishida, kasbiy va shaxsiy rivojlanishida, egallangan bilimlarni kichik hayotida qo'llay olish kompetensiyasida belgilanadi.

Zamonaviy dunyoda – inson kapitali har bir mamlakatning barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlashdagi siyosiy va iqtisodiy resursiga aylanmoqda. Davlat ta'lim tizimi siyosatini ishlab chiqishda mamlakatning global makonda raqobatbardoshligiga qanday ta'sir qilishini, o'zgarishlar qanday ta'lim sifati natijalariga olib kelishini, kelajakda jamiyatning rivojlanish darajasiga mos kelishini inobatga olishi lozim.

Ta'limning rivojlanish darajasi quyidagi asosiy omillarga bog'liq:

– Jahon hamjihatining ta'lim jarayonidagi hamkorligi (kengayib borayotgan ijtimoiy makonda individul muhitning xilma-xilligi va ko'p sonliligi, shaxslar va guruhlararo muloqotning turli shakllari, ko'rinishlari, yashash muhitining rivojlanishi);

– Jahon fuqarolik jamiyatida insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish (hayotiy faoliyatga mas'uliyat bilan qarashni rivojlantirishda har bir shaxs huquq va erkinliklarini himoyalash);

– Shaxsning faol, mustaqil va intensiv ijtimoiy (o'ziga xoslik) xarakterdagi yangi ma'naviy olamini shakllantirish, jamoa va o'z manfaati uchun shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishi – bu insonning butun umri davomida o'rganishga va qayta o'qishga tayyorligini bildiradi.

Yuqorida sanab o'tilgan har bir omil to'g'ridan-to'g'ri ta'lim sohasi va zamonaviy ta'lim sifatiga ta'sir qiladi. Hozirgi kunda maktabga bo'lgan talab o'zgardi. Endi o'quvchi jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi uchun bilimni hayotda qo'llashni o'rganishi lozim. Chunki zamonamizda shu orqali ta'limning sifati baholanmoqda.

Biz o'zlashtirilgan bilim darajasi bilan belgilanadigan sifatning ana'naviy tizimidan cheklanib, yangicha zamonaviy talablarga e'tiborni qaratishimiz kerak: ya'ni, *shaxsiy va kasbiy rivojlanishda kompetentli bo'lish, hayot davomida o'qishga bo'lgan mustahkam ishtiyoq mavjudligi*. Bu talablarni bajarishda boshlang'ich ta'lim jarayoni asosiy o'rinni egallaydi. Endi boshlang'ich ta'lim maktablari oldida turgan vazifa ham o'zgardi. Bilimlarni sayqallovchi va yetkazuvchi – oliy ta'lim muassasasi insonparvarlik tamoyillarini o'zida mujassam etgan holda, jamiyatda yashash san'atini o'rgatuvchi, o'z-o'zini tarbiyalashga undaydigan institutga aylandi. Bu institutlar yuqorida sanab o'tilgan sifatlarga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalovchi kadrlarni yetkazishda yetakchilik qiladi. Pedagog-kadr qanchalik sifatli tayyorlansa, boshlang'ich ta'lim sifati ham shu daraja yuqori bo'ladi.

Ayni damda ta'lim maydonida natija nuqtai nazaridan ta'lim sifatini aniqlashda ikkita asosiy yondashuv mavjud:

Birinchi yondashuv, o'quvchilarning ilmiy yutuqlarini aniqlash va baholash bo'lib, an'anaviy baholashga yaqin turadi. Bu yondashuv davlatda ta'lim sifati ko'rsatkichi muvaffaqiyatini belgilab beradi. Ta'lim sifati darajasini aniqlashning yetakchi usuli test sinovidir. Bizga sir emaski, test sinovlari ta'lim sifati darajasini aniqlash o'ziga xos kamchiliklarga ega. Shu sabab sifatni baholashda faqat uning natijasiga tayanish samarasizdir. Dunyoning aksariyat yetakchi davlatlari mana 30 yildan oshiq vaqt mobaynida buni o'z tajribasida sinab ko'rganligini ommaviy axborot vositalarida muntazam kuzatib borish mumkin.

Ayrim davlatlarda faoliyat yuritayotgan umumiy va boshlang'ich ta'lim sifatini baholovchi dasturlar:

- Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida: MATURA (yetuklik, o'rta ma'lumot to'g'risidagi yoki umumiy (to'liq) o'rta ta'lim to'g'risidagi guvohnoma);

- AQShda: SAT (Reasoning testi, Qo'shma Shtatlardagi universitetlarga kirish uchun standartlashtirilgan test) va ACT (Qo'shma Shtatlardagi kollej va universitetlarga kirishda, shuningdek, biridan ikkinchisiga ko'chirish uchun standartlashtirilgan test);

- Rossiya: ЭГЕ (yagona davlat imtihoni);

- Singapur: PSLE, GCE N, GCE O, GCE A (PSLE ingliz tili, ona tili, matematika va tabiatshunoslik fanlaridan boshlang'ich ta'lim uchun yakuniy imtihon, umumiy o'rta ta'limda yakuniy imtihon uch darajada olinadi: GCE N darajasi, GCE O darajasi, GCE A daraja).

- Buyuk Britaniya: A-daraja;

- Germaniya va Avstriya: Abitur;

- Fransiya: Baccalauréat en France (Bac) (Fransiyada bakalavr);

- Xitoy: Gaokao (kollejga kirish imtihoni);

- Ukraina: Tashqi mustaqil baholash;

- Qozog'iston: Yagona milliy test;

- Belarusiya: Markazlashtirilgan test;

- Qirg'iziston: ORT - umummilliy test;

O'zbekistonda ham yuqoridagi kabi ta'lim sifatini baholash, monitoring qilish bo'yicha salmoqli natijalarga erishganligi barchamizga ma'lum. Boshlang'ich ta'lim sifati odatda, maktab, tuman maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi va viloyat maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi monitoring bo'limi tomonidan muntazam nazorat qilib boriladi. Baholash ichki va tashqi shakllarda o'tkaziladi. Oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlari Bilim va malakalarni baholash agentligi tomonidan tashkil etiladi. Bizda hali respublika bo'yicha ta'lim sifatini baholashning yagona tizimi yo'lga qo'yilmagan. Yaqin kunlarda Milliy dastur loyihasi asosida milliy reyting yo'lga qo'yilishi rejalashtirilgan.

Ikkinchi yondashuv ta'limni rivojlantirish bo'yicha yangicha ko'rsatma va maqsadlar bilan bog'liq. Uning doirasiga baholashning yangi texnologiyalarini izlash, ya'ni, ijodiy, hissiy jihatdan o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi, ehtiyojlar ko'lamidagi o'zgarishlar, xulq-atvori, olamga bo'lgan munosabatini baholashdan iborat. Bu ta'lim sifatini baholashning kam qo'llaniladigan usuli. Tabiiyki, uni o'tkazish va natijalarni umumlashtirish juda katta mablag'ni talab etadi. Boshlang'ich ta'lim sifatini baholashning yangicha yondashuvi hali ta'lim tizimida endi kirib kelmoqda. Bu baholashning an'anviy baholashdan farqi shundaki, u ta'lim natijalari bilan emas, balki mazmuni bo'yicha tayanch va fanga oid kompetensiyalarni qo'llay olish ko'nikmasi bilan bog'liq.

Bugungi kunda dunyo hamjamiyati tomonidan ta'lim sifatini baholovchi va monitoring qiluvchi qator dasturlar shakllangan. Bu dasturlarning ayrimlari:

1. TIMSS – (Trends International Mathematics and Science Study) – 4- va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholovchi xalqaro dastur (O'zbekiston bu yil ushbu dasturda ishtirok etdi);

2. PIRLS – (The Progress in International Reading Literacy Study) – 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholovchi xalqaro dastur (2021-yil 5-14-aprelda O'zbekiston ilk marotaba ishtirok etdi, bunda 180 ta maktabning 6000 yaqin 4-sinf o'quvchisi qatnashdi);

3. PISA – (Programme for International Student Assessment) – 15 yoshli o'quvchilarning matnni tushunish, matematik va tabiiy fanlardan hayotiy ko'nikmalarni baholovchi xalqaro dastur;

4. EGRA – boshlang'ich 1-4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash (AQSH dasturi);

5. EGMA – boshlang'ich 1-4-sinf o'quvchilarining matematik savodxonligini baholash (AQSH dasturi);

Zamonaviy olimlarning xulosasiga ko'ra, maqsad – bitiruvchini emas, balki o'quvchining fan bo'yicha egallangan bilimlarini kichkina hayotida qo'llay oladigan, ravon nutqga ega shaxsni tarbiyalash. Bunda ta'limni nazariyaga emas, amaliyotga yo'naltirish lozim. Nazariyaning quruq og'och bo'lib qolganligi, bilim va ko'nikmalarning amaliyotga yo'naltirilmaganligi hayotiy ko'nikmaning shakllanishida to'sqinlik qilmoqda. Albatta bugungi kichik maktab yoshidagi o'quvchilar katta nazariy bilim bazasiga ega, lekin biz ularda o'quv vaziyatlaridan tashqaridagi hayotga chiqish qobiliyatlarini rivojlantirishimiz kerak.

Monitoringlar shuni ko'rsatadiki, dunyo nazariy mavzudagi bilim va ko'nikmalarga emas, balki hayotiy ko'nikma va malakalariga asoslanadi, turli xil vaziyatlar, sharoitlarda muvaffaqiyatni ta'minlaydigan hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ustunlik qaratiladi (nafaqat ta'lim, shaxsiy, o'z-o'zini tarbiyalash, hayotga moslashish). Baholashda ham aynan shu jihatlarga urg'u qaratiladi, ya'ni o'quvchining kompetentligi, ta'limning turli shakllaridan foydalana olishi, bir fan yo'nalishida egallangan bilimni boshqa fandagi amaliy muammoni yechishda

(o'rtoqlari bilan hamkorlik qila olishi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqotga kira olishi, jamoaviy ishlarda faol ishtirok etishi, o'z faoliyatini uyushtirishi) qo'llashini nazarda tutadi. Bu kabi ko'nikmalar asosan boshlang'ich sinflarda shakllantiriladi. Bu esa shu bosqichning qay darajada rejalashtirilishiga bog'liq, shu orqali keyingi ta'lim sifati va samaradorligi ta'minlanadi.

O'quvchida hayotiy ko'nikmalar shakllanishi uchun butun ta'lim jarayonida uning o'zi ham faol bo'lishini unutmazlik lozim. Chunki, bir muloqot qilishni o'rganish uchun turli ko'rinishdagi nutq turlarini o'zlashtirish, tillarni o'rganish, o'z fikrini erkin bayon qilish, tushuntirish, tanqidiy fikrlash, turli vaziyatlarda tasavvur va tushunchasini yetkazish va hokazolar albatta o'quvchidan faollikni talab etadi.

YUNESKO ning ta'limni rivojlantirish dasturi, ko'p davlatlarning milliy ta'lim tizimi, shu jumladan O'zbekiston ta'lim tizimining "sifat", "samaradorlik", "natijadorlik" darajasi zamon talablariga mos bo'lishi kerakligini ta'kidlab o'tgan. Bu esa aksar davlatlar mahalliy ta'lim tizimi talab darajasida emasligidan dalolat beradi. Shu asosda o'quvchiga sifatli ta'lim berish, har bir bolaning milliy ta'limda o'z yo'lini topishi uchun pedagogik shart-sharoitlar yaratish vazifasi belgilab qo'yildi.

YUNESKOning "Ta'lim hamma uchun" (2000) xalqaro dasturiga ko'ra boshlang'ich ta'lim samaradorligi va sifatini baholashda quyidagi ko'rsatkichlar muhim ahamiyatga ega:

- bolalarni boshlang'ich ta'limga jalb etish;
- o'zlashtirishi ortda qolgan yoki sinfdan qoldirish xarakteridagi asoslarni aniqlash;
- bolaning ta'lim tizimidan chiqib ketish sabablari.

Ta'lim sifatini oshirish albatta uning mazmuni bilan belgilanadi. Mazmun qancha mukammal ishlansa, sayqallansa sifat darajasi ham shun darajada oshib boraveradi.

Pedagogika hamda psixologiya sohasidagi tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, muammoli vaziyatlar o'quvchilarning qiyinchiliklarni aniq va noaniq tarzda tasavvur qilishlariga imkon beradi. Mazkur qiyinchiliklarni bartaraf etish esa, yangi bilimlar, harakatning yangi usullarini o'zlashtirishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarova R.G., Abdullayeva B.S . Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi. - Toshkent, 2019
2. Boshlang'ich ta'lim fanlari o'quv dasturi. Xalq ta'limi vazirligining 2017-yil, 3-iyundagi 190-sonli buyrug'i.
3. Delors J. Ta'lim – sirli xazina//YUNESKOning XXI asrda ta'lim bo'yicha xalqaro komissiyasi materiallari. - Belgrad, 1996-yil.
4. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
5. Ochilov M. «Yangi pedagogik texnologiyalar» /Qo'llanma. -Qarshi: Nasaf, 2000.